

על דמעות ופרדות

עיון קצר ב"שירי אהב"ה" ללאה גולדברג

מירי וסטרייך

ההתבוננות שלהלן מבקשת לראות את השיר 'נפרדנו כך' בתוך הקונטקסט המקורי שלו – כשיר ב' מתוך "שירי אהבה" וכהמשך ישיר לשיר א' במחזור זה.

הכותרת המאגדת את שתי סונטות האהב"ה – "שירי אהב"ה" – הינה כותרת אוקסימורונית משהו ההולכת ומתחדדת לאורך העיון בשירים, אך כבר מן המבנה החיצוני שלהן ניתן להרגיש את הצרימה: דווקא סונטות שזכו לשם אהבה הן סונטות שהשלמות הצורנית שלהן פגומה, חסרה, בכך שהן מכילות רק 13 שורות במקום 14, ובכך כבר מעידות על תוכנה של האהבה שתתואר בהן.

נתבונן תחילה בקיצור נמרץ בשיר א' :

א
אֲשֶׁרִי שְׁחִיבְכֶם לְכָלֵב בְּסֶעַר
כְּאוֹר כּוֹכֵב עַל קֶצֶף מִשְׁבָּרִים,
אֲשֶׁרִי הַנְּפָנְשִׁים בְּיוֹם הַצֶּעַר
וְתוֹדוֹתֵם קוֹרְנָה בַּמִּסְתָּרִים.

אֲשֶׁרִי הִבָּא בְּיוֹם הַתְּמָרוֹתִים
וּמְאוֹרוֹ הָיָה מְאוֹר לְרַע,
אֲשֶׁרִי אֶהְבֶּתְנִי בְּיִסְרוֹתֶיךָ,
שֶׁהִיא עֲצָמָה הַגְּמוּל לְיִסְרוֹתֶיךָ.

אֲשֶׁרִי, אֲשֶׁרִי אֲשֶׁר בְּכַף יָדִי
זָכִיתִי לְחַמֵּם אֶצְבְּעוֹתֶיךָ
יוֹם בּוֹ מוֹתִי הוֹפִיעַ כְּנַגְדִי,

זִיק אֶתָּד מֵאֵת מִבְּטֶיךָ
אֶל מִחְשָׁבִי נִשְׁאֵתִי כְּצִדִי.

שיר זה מתאר את אושרה של האהבה (בתחילה – לאו דווקא האהבה הספציפית אלא כל אהבה) כניגוד לעולם החיצוני בתוכו היא מתרחשת. הניגוד מומחש בעזרת סידרה של תמונות מטפוריות ודימויים שמוטיב האור שולט בכלם ("אור כוכב", "חדווה וקורנת", "מאור לרע", "זיק", "זוהר"), כאשר ככול התמונות הסביבה החיצונית שרויה בסער או בצער ולמרות זאת היחידה הזוגית זוהרת בפני עצמה. הצער המתואר בבית השני, "יום התמרורים", שולח אותנו אל אותו "בכי תמרורים" של רחל אמנו. זהו בכי על חורבן וקושי לאומי, ולמרות זאת מוטיב האור המשקף את הרגשת הזוג ממשיך להאיר גם אם במסתרים בלבד, והוא מקור של כוח ונחמה. בשתי השורות האחרונות של הבית השני נפגם משהו מאותו זוהר, כאשר מתברר כי הקשר המתואר כאידיליה אל מול הסביבה אינו חף מבעיות: "אשרי אהבתנו ביסוריה". נשים לב כי בשלב זה עוברת הדוברת מתיאור קשר כללי לתיאור הקשר הספציפי אותו ימשיך השיר ללוות עד סופו. נדגיש נקודה זו כיוון שהמשחק בין תיאור כללי לפרטי ילווה אותנו גם בשיר ב'.

בשני הבתים האחרונים הולכת ונפרמת לנגד עינינו אותה שלמות כפי שרמז לנו סופו של הבית השני, ומתברר כי האהבה המתוארת היא נחלת העבר. בשני הבתים מתערבבים המוות והפרידה ולא ברור האם מדובר על פרידה פיזית – מוות – או פרידה הגורמת לדוברת להרגיש מעין מוות. מערכת היחסים מתגלה כחד צדדית: הדוברת רואה זכות בכך שאפילו לנוכח הסוף ("יום בו מותי הופיע כנגדי") היא זו הנותנת לו מחומה ("זכיתי לחמם אצבעותיך"), ולבסוף כל מה שהיא לוקחת ממנו אל תוך החושך הוא רק זיק אחד מהזוהר של מבטו, אלא שלמרות ההקטנה היא רואה בזה עדי – תכשיט שהוא מתנת פרידה. זאת אומרת: סופו של שיר א' מתאר לנו את

הפרידה מאותו אהוב, אך בשלב זה הפרידה עדיין צבועה בצבעי הקשר – צבעים של אור. שיר ב' יצבע לנו כבר בצבעים של פיתחון של הסתכלות לאחור והבנה ראלית יותר של אותה הפרידה עצמה.

בטרם נעבור להתבונן (והפעם התבוננות מעמיקה יותר) בשיר ב' נבחן שיר קצר נוסף שפורסם באותו קובץ עצמו (ברק בבוקר בבוקר):

“אבן אחת יחידה נתן לי דודי למזכרת

יום הפרידה בה חקוק היא מצבה על קברי”

שיר קצר זה מחזיק בתוכו את אותו הרעיון המופיע בסופו של שיר א'. הוא פותח באופטימיות – “אבן אחת יחידה נתן לי דודי”. הדוד הוא כמובן האהוב, הדוד הנגלה אלינו בשיר השירים, ולכן יש להניח כי האבן היקרה היא סמל לאהבה (אולי: טבעת אירוסין). אך עוד בטרם מסתיימת השורה, האידיליה נשברת – “למזכרת” בלבד, היא אותה “עדי” אותו נושאת הדוברת בשיר א' אל המחשכים שלה. ובשורה השנייה הולכת ומחריפה התמונה, כאשר אותה אבן האמורה לסמל את האהבה הופכת למצבה עליה חקוק יום הפרידה. נדמה כי הסיטואציה המתוארת בסוף השיר הראשון מתוארת כאן מזווית נוספת, ומבהירה לנו כי הפרידה היא הסיבה לכך שמותה הופיע כנגדה.

שיר ב'

ב
גפרדגו כף. היטב, היטב חרה לי.
הערפל בינינו כחומה.
זאת הטפה שעל ידי גותרה לי
טפת סגריד ודאי היא, לא דמעה.

שיר זה מתאר את הפרידה שכבר התרחשה (בסוף שיר א') ועכשיו היא עוברת עיבוד מחודש.

לדור הזה הנכי הוא כלמה,
הוא לא יבכה על אהבה גוססת.
ביום הדין ובגלילות התקסד
אדיש וגא הוא לא ייריד דמעה.

בית א' – בית זה מתאר את סיטואציית הפרידה ואת הרגשת הדוברת בתוך אותה סיטואציה. התגובה הראשונה היא תגובה של חרון – כעס ואף ייאוש. הביטוי “היטב חרה לי” מעלה לפנינו את יונה הנביא וסיפור הקיקיון (יש לציין כי ללאה גולדברג שיר נפרד בשם “הקיקיון” בתוך מחזור שירי “אילנות”). יונה הנביא יושב מחוץ לנינווה העיר הגדולה לאחר שסיים את שליחותו, והקב"ה מצמיח לו את הקיקיון “להציל לו מרעתו”. יונה שמח על הקיקיון, אך למחרת הקב"ה מזמן תולעת, הקיקיון יבש ויונה שואל את נפשו למות. כאשר פונה אליו הקב"ה הוא

גפרדגו כף. הרחוב המה, המה,
דחפני איזה הלך, ומנגד
הערפל תלוי כהיעומה.

מאין בלבי חדות חונגת?
אולי, בכל זאת, זו הייתה דמעה.

אומר “היטב חרה לי עד מוות” (יונה ד, ט). יונה מצר על אבדן הקיקיון אך הקב"ה מזכיר לו כי לא עמל בשבילו. אזכור זה פותח בפנינו פתח להבין את סיבות הפרידה. בעזרת האזכור מערכת היחסים מדומה למשהו שלא עבדו בשבילו ולא טרחו בו ולכן הוא נדמה כקיים אך נעלם בין לילה. הדימוי העוקב אף הוא בעצם מעין קיקיון, נדמה כקיים אך אינו קיים: “הערפל בינינו כחומה” – הערפל נדמה כקיים אך הוא ענן בלבד. מוטיב האור שליווה את שיר א' אפילו בסופו הקשה, הופך כאן לחושך שילווה את השיר כמעט עד סופו כמעין מראה הפוכה. החושך הזה עוטף אותה ולא מאפשר לה לראות את המציאות באופן ברור.

שתי השורות האחרונות בבית זה יוצרות מעין ליטוטס: למרות ההכחשה הגורפת של הדמעה היא מנכיחה אותה לאורך שתי שורות שלמות. השכנוע העצמי שהדוברת עושה לה עצמה אינו משכנע אותנו, אלא להפך – מבהיר לנו כי הדמעה חשובה ומרכזית.

בית ב' – תחילתו של הבית ממשיכה להנכיח את הדמעה, אך הפעם מתוך אמירה כללית. היא עוברת מתיאור הסיטואציה האישית מאוד לאמירה כללית על הדור כולו: "לדור הזה הבכי הוא כלימה..." , הצהרה שצורמת על רקע הדגש שניתן לכאב הפרטי אותו היא תיארה בבית א'. הטון של בית זה הוא טון של נזיפה. האהבה מואנשת – היא גוססת (שוב, קשר הדוק בין מוות לבין פרידה), ולעומתה הדור איבד את האנושיות שלו – אדיש וגא, אך יותר מכך: הוא רואה בגילויי האנושיות כבושה. השורה השלישית המזכירה את יום הדין ולילות החסד מבהירה עד כמה עמוקה הבעיה: אין מקום לדמעה בדין, ואפילו בלילה כשהאדם מבקש לעצמו רגע של חסד, גם אז הוא לא ניתן לו. נשים לב לנקודה מעניינת: למרות הטון הנוזף בדור כולו, היא עצמה משתמשת באותה הטכניקה בדיוק, בכך שבמקום להודות בכאבה היא בורחת ממנו על ידי תיאור הדור כולו. הבריחה לכללי האדיש והגא נעשית כל עוד היא לא מוכנה להסיר את אותה מסכת אדישות, שהיא עוטה אפילו כלפי עצמה.

בית ג' – בית זה מאגד בתוכו את הפרטי והכללי, דהיינו: את בית א' וב' גם יחד. חצייה הראשון של השורה הראשונה שייך לפרטי – "נפרדנו כך", אך חצייה השני מזמין את הכללי, הרחוב, להיות שותף לסיטואציה – "הרחוב המה המה". מסתבר, כי הפרידה המתוארת מתרחשת מרחב הציבורי (הרחוב), והוא הופך לאחת מן הדמויות המשתתפות בפרידה. הדוברת נמצאת בסיטואציה קשה של פרידה, אולם הרחוב ממשיך לנוע. הרחוב "אדיש וגא", אך חמור מכך – נדמה לה כי הוא אף בוחר צד: "דחפני איזה הלך". ההלך השייך לרחוב פוגע בה בגסות, דוחף אותה, ובכך בעצם בוחר לצדד במי שעומד מולה בצידו השני של הערפל. נדמה לנו, כי הצלע השנייה של מערכת היחסים הצטרפה לרחוב כולו, והדוברת נשארה בודדה בעולם כולו שהפנה לה עורף. האור שהיה מנת חלקה בשיר א' כיוון שהיא לא עמדה בודדה אל מול העולם (הדור) כבה עכשיו, כיוון שמי שעמד איתה מול העולם הצטרף עכשיו לרחוב והשאיר אותה בדידותה.

המילה "ומנגד" שייכת בעצם לשורה הבאה (פסיחה). נציע שתי סיבות מדוע היא עומדת בסופה של שורה זו: האחת – היא מגבירה את תחושת הבדידות בעקבות דחיפתו של ההלך המייצג את הרחוב כולו. הדוברת מבינה כי היא לעולם תשאר מנגד, לא תצטרף אל הרחוב ההומה; היא אחרת (עניין זה יורחב בניתוח הבית האחרון). השנייה – המילה מנגד מעלה בפנינו שיר אחר ששמו "מנגד", שירה של רחל המשוררת, המתייחס אף הוא לביטוי מנגד המופיע בהקשרו של משה רבינו ואי כניסתו לארץ ישראל. המילה מנגד מכילה בתוכה את ההחמצה והגעגועים האין סופיים לאותו הדבר ההולך ומתרחק מן האדם: "מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא" (דברים לב, נב). בשיר "מנגד" של רחל מתוארת תמונה מטפורית דומה מאוד לתמונת הערפל בשיר שלנו, ערפל שהוא "כאילו" עביר אך בעצם משאיר כל צד במקום אחר ולא ניתן לעבור מצד לצד:

“זה מול זה – החופים השנים

של נחל אחד

צור הגזרה:

רחוקים לעד”

המילה מנגד עם המטען שהיא נושאת איתה מבהירה את סיומו המוחלט של הקשר. הערפל המדומה בבית זה להינומה איננו אופטימי או מקל, אלא להיפך, הוא עומד מנגד, ומייצג כל מה שהיא לא תוכל להגיע עדין. ההינומה הנכספת עומדת מולה, אך היא לעולם לא תשיג אותה, היא לעולם תישאר מנגד.

בית ד' – באופן מפתיע, במקום לשקוע בייאוש הדוברת מתארת את ההפתעה בכך שהיא מרגישה חדווה חוגגת. מסתבר, כי המצב ההופך אותה לבודדה מצד אחד, מאפשר לה מצד שני להכיר במה שהיא סירבה להכיר בו עד עתה. לפתע היא מכירה בכך שהיא שונה מכולם. היא מעזה להזיל דמעה על הכאבים שלה, לא להיות אטומה, אדישה וגאה כמו הדור וכמו ההלך שדוחף אותה. הכרה זו מובילה אותה להבנה כי מתוך כך בלבה חדווה חוגגת. היא לא זקוקה לאותו אחד ממנו היא נפרדה כדי להרגיש את החדווה החוגגת (בניגוד לשיר א' – “וחדוותם קורנה במסתרים”). החדווה חוגגת בה כיוון שהיא מוכנה להיות מחוברת לעצמה בניגוד לדור כולו. היא מוכנה להודות כי זאת הייתה דמעה וכי היא שונה מכולם, וההבנה הזו ממלאת אותה חזרה באותו האור שהלך ודעך בה עם הפרידה.

סיום זה ממחיש את הסוף המפתיע של השיר. למרות שהשיר מתחפש לשיר על פרידה, בסופו מסתבר כי הוא שיר על הכוח הטמון באדם ליצור לעצמו את השמחה הפנימית בכוחות עצמו ולא רק כהשתקפות של משהו חיצוני (רחוב או בן הזוג). התיקון אליו היא שואפת הסתבר אפוא לא כתיקון זוגי, אלא כתיקון אישי, כתיקון עצמי.